

С. Д. Крижицький †, С. С. Шеїн, А. В. Буйських *

РЕЄСТР НЕРУХОМИХ ПАМ'ЯТОК ВЕРХНЬОГО МІСТА ОЛЬВІЇ: ДОСВІД НАУКОВОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ

У статті йдеться про досвід створення узагальнювального Реєстру нерухомих археологічних пам'яток; його методичне обґрунтування на підставі здійснених в НІАЗ «Ольвія» НАН України системних практичних заходів, спрямованих на консервацію та музеєфікацію розкопаних архітектурно-археологічних об'єктів для їх постійного експонування під відкритим небом.

Ключові слова: Ольвія Понтійська, реєстр, житлові будинки, теменос, храм, музеєфікація, паспортизація.

Головним завданням Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України є збереження і музеєфікація античного міста для його постійного експонування під відкритим небом, а також наукове опрацювання відкритих архітектурно-археологічних об'єктів. Зважаючи на понад столітню історію розкопок цієї археологічної пам'ятки (стаціонарні дослідження Ольвії розпочалися в 1902 р.) та дві війни, 1918—1920 і 1941—1945 рр., що завдали серйозних пошкоджень розкопанам спорудам, здійснення системних заходів по реабілітації експонованих будівельних комплексів стало наріжною проблемою у роботі заповідника вже на другу половину ХХ ст. Спорадичні ремонтні роботи на окремих спорудах, які виконувалися тільки силами заповідника, не мали послідовного характеру, проте вони створили необхідне базове підґрунтя для розуміння необхідності здійснення регулярних консерваційних заходів.

* КРИЖИЦЬКИЙ Сергій Дмитрович † — член-кореспондент НАН України

ШЕЇН Сергій Сергійович — виконуючий обов'язки директора Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України, olbio1111@ukr.net

БУЙСЬКИХ Алла Валеріївна — доктор історичних наук, заступник директора Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0001-7233-1288, abujskikh@ukr.net

© С. Д. КРИЖИЦЬКИЙ †,
С. С. ШЕЇН, А. В. БУЙСЬКИХ, 2020

У 1984 р. з цією метою було вибрано компактний розкоп І (И), на якому експонувалися два частково розкопані у другій половині 1930-х і у другій половині 1940-х рр. житлові квартали елліністичного часу (Славин 1940, с. 9 сл.). Кwartали розділяла поперечна вулиця, в одному відкрито чотири житлові будинки площею до 100 м² разом з підвалами, в іншому — один, більшої площі. Їх добра збереженість — наявність підвалів, мощень подвір'їв та наземні стіни — дала змогу створити науково обґрунтовані об'ємні реконструкції цих кварталів (Крижицький 1971, 10 сл., рис. 15)¹. Тому, зважаючи на експозиційне значення цих будинків, силами НІАЗ під керівництвом А. В. Буракова було здійснено низку реабілітаційних заходів. Останні полягали у максимальному відтворенні експозиційного стану споруд: викладенні кам'яних стін будинків в один рівень з використанням закріплювального розчину та маркуванні автентичних залишків для візуального відокремлення їх від новоробу (метод анастилозу, загальноприйнятний для архітектурної реставрації), демонтаж бетонних контрфорсів, які були зведені біля окремих стін на початку 1960-х рр. та спотворювали експозиційний вигляд приміщень, поновленні бруківки мощень дворів та вулиці, ремонті кам'яних східців, закритті металевими решітками цистерн; крім того, було суттєво оновлено мурування підпірної стіни, яка слугувала спільною північною стіною для чотирьох будинків північного кварталу. Певною мірою ці роботи мали експериментальний характер з точки зору комплексності вжитих заходів. Через декілька десятиліть, що минули, стало зрозуміло, що генеральний напрям музеєфікації архітектурно-археологічних спо-

¹ На підставі цих реконструкцій у 1970-х рр. було виконано макети житлових будинків, що сьогодні експонуються в Археологічному музеї Інституту археології НАН України.

Рис. 1. Ділянка І (И). Сучасний вигляд з південного заходу. Фото А. В. Буйських

Fig. 1. Sector I (И). Modern view from the south-west. Photo by A. V. Buiskikh

руд було вибрано правильно². На сьогодні цей розкоп є одним з кращих, що експонуються в НІАЗ «Ольвія», з точки зору його туристичної привабливості та інформативності на один будівельний період (рис. 1).

Після успішного виконання циклу вказаних робіт на ділянці І (И), наступні реабілітаційні роботи було вирішено провести на ділянках А, Б, В, де у 1903 та 1926 рр. досліджено квартал, що складався не менше ніж із шести житлових будинків різного ступеню збереженості, розділених двома поперечними вулицями (Фармаковский 1906, с. 12 сл.; 1929, с. 9 сл.). Науково обгрунтовані об'ємні реконструкції дали змогу відтворити загальний вигляд житлового кварталу з будинками, що мали площу в середньому 250 м² (Крыжицкий 1971, с. 32 сл., рис. 29). Із урахуванням практичного досвіду, отриманого під час консерваційних заходів на розкопі І (И), колективом НІАЗ «Ольвія» було здійснено аналогічну за алгоритмом низку заходів на розкопі А³. Тут так само були підняті до одного рівня наземні стіни окремих приміщень, доповнені мощення дворів, а також здійснено низку невідкладних ремонтних робіт: зокрема посаджені на розчин аварійні та напіваварійні кладки, закриті решітками цистерни для води, розчищені відкриті водогони, у будинку А-3 закладено втрачену частину стіни підвального приміщення, у будинку А-2 перекладено сходи із двору у підвал, поновлено переkritтя вікна

² Консерваційні роботи, що почали здійснюватися в Ольвії, методично були в руслі тих заходів, які від другої половини ХХ ст. проводилися в археологічних заповідниках, розташованих на пам'ятках Північного Причорномор'я, див. детальніше: Альтшуллер, Постникова 1987, с. 25 сл.; Федоров-Давыдов, Булатов 1987, с. 111 сл.; Лосицкий 1987, с. 139 сл.

³ Під час подальших археологічних досліджень для зручності опису відкритих споруд розкопи А, Б, В — були об'єднані в один розкоп під маркуванням «А».

Рис. 2. Східна стіна підвалу житлового будинку на ділянці А до реставрації (1), фото С. Д. Крижицького, та після реставрації (2), фото А. В. Буйських, сходи до підвалу житлового будинку А-2 (3), фото А. В. Буйських

Fig. 2. Eastern wall of the basement of a residential building at section A before restoration (1), photo by S. D. Kryzhytskyi, and after restoration (2), photo by A. V. Buiskikh, stairs to the basement of the residential building A-2 (3), photo A. V. Buiskikh

у підвал, частково перекладені стіни підвалів, що випирали під тиском землі (рис. 2; 3).

Далі консерваційні заходи були здійснені щодо низки будинків Центрального житлового кварталу (розкоп Е), де було законсервовано підвальні приміщення будинків вздовж Головної вулиці (рис. 4) та стіну з трьома нішами, оформленими псевдо-склепіннями (Славин 1975, с. 28 сл.; див. про це детальніше: Буйських, Біляев, Крутілов 2016, с. 119, рис. 2—3). Проблемною виявилася консервація споруд, від яких збереглися не кам'яні, а виконані з глини та золи фундаменти — надзвичайно ці-

Рис. 3. Загальний вигляд будинків на ділянці А з південного сходу. Фото А. В. Буйських
Fig. 3. General view of houses at section A from the south-east. Photo by A. V. Buiskikh

кавий будівельний прийом, який винайшли ольвійські будівельники у другій половині IV ст. до н. е. з огляду на брак природного каменю (Крыжицкий 1971, с. 112, рис. 53–54). На жаль, натурний стан таких споруд, зафіксований під час розкопок (рис. 5; 6; 7), зберегти для експонування ще й досі не вдається. Тому для експонування основних монументальних споруд міста, таких як храми на Східному теменосі, на початку 1980-х рр. було застосовано метод імітації планувальної структури у вигляді виконаних у натуральний розмір макетів із сучасних матеріалів (рис. 8). Застосування саме такого способу експонування передбачає, за умови винайдення кращого, швидко заміну цих макетів. У процесі пошуку прийнятних методів консервації задля збереження в натурі плану споруди було запропоновано ще один — засипку вибраних фундаментів відпрацьованими керамічними черепками. Таким чином зараз підтримується експозиційний вигляд залишків храму Аполлона Лікаря на Західному теменосі (рис. 9). Натомість, монументальні вівтарі на Східному та Західному теменосах зберігаються у законсервованому стані з використанням в'язучого розчину. Їх стан зараз практично незмінний від моменту відкриття (рис. 10: 1–2). Цей цикл робіт було проведено під керівництвом А. І. Кудренка та О. С. Біляєва (див. про це детальніше: Біляєв, Кудренко 1994, 103 сл.).

Зрозуміло, що НІАЗ «Ольвія» НАН України, поза сумнівом, має всі потенційні можливості для розгортання експозиції просто неба в межах всього городища, а не тільки його окремої частини. Проте для цього практично всі відкриті архітектурно-археологічні залишки потребують проведення постійного моніторингу їх актуального стану, а деякі з них — нагальних консерваційних та ремонтних за-

ходів, причому часто ще й здійснення з цією метою додаткових археологічних досліджень. Такі роботи силами заповідника за участі наукових співробітників Ольвійської експедиції останніми роками проводяться регулярно (Крапивина 2007, с. 24 сл.; Буйських, Біляєв, Крутілов 2016, с. 118 сл.). Саме такі комплексні роботи й підвели до необхідності створення узагальнювального реєстру нерухомих об'єктів, що має складатися з детальних паспортів споруд, що експонуються. Такий реєстр має допомогти виробити загальну стратегію музеєфікації у масштабі не тільки стосовно окремих комплексів, але й усіх об'єктів заповідника, розташованих у Верхньому, Терасному та Нижньому місті (див. детальніше: Буйських, Шеїн, Шевченко 2017, с. 258; Шеїн 2018, с. 20–22).

Набуття досвіду здійснення консерваційно-реставраційних робіт в Ольвії з перевіреною на практиці покрововістю конкретних заходів, створило умови для розробки детальних методичних рекомендацій, які врахували основні принципи консервації, спрямованої на музеєфікацію об'єктів просто неба (Крижицький 2001, с. 26 сл.). Ця комплексна методика, зокрема, має на меті створення надійної теоретичної бази для підготовки наукового паспорта, яка має працювати незалежно від часу відкриття та стану збереженості конкретного археологічного об'єкту чи пам'ятки в цілому. При цьому особливу увагу приділено питанням збереження та експонування саме залишків античного міста із збереженням відкритої міської інфраструктури. До того ж, працюючи із законсервованими будівельними об'єктами Ольвії, завжди слід пам'ятати про необхідність їх подальшого наукового опрацювання в контексті археологічних досліджень, які продовжуються тут Ольвійською експедицією Інсти-

Рис. 4. Загальний вигляд з півдня на підвали будиноків Центрального кварталу, що примикають до Головної вулиці. Фото С. Д. Крижицького

Fig. 4. General view from the south on the basements of the Central Quarter buildings, adjacent to the Main Street. Photo by S. D. Kryzhytskyi

туту археології НАН України (Буйських 2019, с. 37 сл.)⁴.

Тому перед НІАЗ «Ольвія» невідворотно стало завдання підготовки обґрунтування музеєфікації — вибір об'єкту, виходячи з його значення для історико-культурної та пізнавальної характеристики міста, далі — кварталу, будинку, хронологічного етапу в цілому; визначення будівельного періоду, який слід законсервувати для експонування; постановка завдань проведення додаткових археологічних досліджень і їх обов'язкового здійснення; обґрунтування основних пропозицій до проекту консервації і часткової реставрації. На основі цього вже можна складати робочі проекти, визначати матеріали, методикау і уточнювати технологію проведення подальших робіт (Крапивіна 2001, с. 16; Крижицький 2001, с. 30)⁵.

Вибір об'єкту музеєфікації зазвичай не викликає труднощів на одношаровій пам'ятці (мається на увазі культурно-хронологічний аспект), та коли вона не має декількох будівельних періодів, оскільки в цьому випадку не виникає проблеми вибору. Тут без шкоди для яких-небудь частин будівельного комплексу можливе і потрібне збереження всіх архітектурно-археологічних залишків, що були знайдені *in situ*.

⁴ Понтійська Ольвія є надзвичайно складною в археологічному плані пам'яткою, знання про яку накопичуються вже друге століття поспіль, тому здійснення наукових розкопок разом із постійним поліпшенням методики фіксації є головною передумовою для сучасних реконструкцій історичного розвитку Північного Причорномор'я за античної доби.

⁵ Автори, звичайно, розуміють, що повна реалізація таких завдань можлива лише при створенні у складі НІАЗ «Ольвія» відповідного структурного підрозділу консервації та реставрації об'єктів античного міста.

Рис. 5. Шарові підвалини будинку на Центральному кварталі. Фото С. Д. Крижицького

Fig. 5. Layered foundations of the house in the Central Quarter. Photo by S. D. Kryzhytskyi

Зовсім інша ситуація виникає на багатошарових пам'ятках (Ольвія в цьому плані є найкращим прикладом), під час консервації і реставрації яких виникають серйозні проблеми вибору пріоритетності показу тих чи інших споруд або їх комплексів, що існували у різні історичні періоди. Дослідник чи авторський колектив мають вирішити, чому віддати перевагу, — демонстрації залишків житла пізньоархаїчного часу або житлового будинку елліністичної доби, який його частково або повністю перекрив. У цьому випадку, враховуючи нечисленність пізньоархаїчних будинків і значну кількість елліністичних, житло раннього часу з точки зору його наукового і експозиційного значення переважає. Але це лише в тому випадку, якщо воно дає більш-менш повне уявлення про споруду, а елліністичні залишки вкрай фрагментарні.

При цьому слід пам'ятати, що кліматичні та геологічні умови, в яких розміщена Ольвія, не дають змоги повноцінно зберегти житла раннього часу, частково заглиблені в ґрунт (напівземлянки або землянки) або навіть наземне, з кам'яним цоколем та стінами із сирцевої цегли. Такі споруди після фіксації, як правило, засипаються (див. детальніше: Крапивіна 2005, с. 44—45)⁶. Якщо ж стан збереження обох об'єктів рівноцінний, то досліднику слід знайти розумний паліатив. Тобто, в більшості випадків вибір об'єкту музеєфікації на таких пам'ятках, як Ольвія містить суттєвий елемент суб'єктивності, пов'язаний з урахуванням цілої низки обставин. Насамперед це важливість показу того або іншого історичного періоду або об'єкту, важливого для історії пам'ятки в цілому, і актуального стану його збереженос-

⁶ Те саме стосується і земляних поховальних споруд міського некрополя, експонування яких в сучасних умовах неможливе.

Рис. 6. Північна башта із сирцевої цегли та шарові підвалини західного оборонного муру комплексу Західних воріт. Фото С. Д. Крижицького

Fig. 6. North tower made of raw bricks and layered foundations of the western defensive wall of the Western Gate complex. Photo by S. D. Kryzhytskyi

ті з урахуванням реальних перспектив експонування. При цьому бажано зберегти навколишні споруди, сучасний об'єкту консервації історико-архітектурний контекст, що також не завжди є легким завданням.

Що стосується загального визначення будівельного періоду, то найбільш бажаним є вибір, по можливості, першого або найранішого будівельного періоду, оскільки для історії заселення і просторового розвитку міста найбільший інтерес викликає саме первинний задум будівельників. Через погане у переважній більшості збереження наземних частин архітектурно-археологічних об'єктів Ольвії, як і до речі, загалом, античних міст Північного Причорномор'я, питання про більш детальні особливості, пов'язані з подальшими перебуваннями таких об'єктів, практично не стоїть.

Постановка ж завдань додаткового археологічного дослідження об'єкту необхідна в переважній більшості випадків передусім для уточнення стратиграфії будівельних залишків, повторного відкриття конструкцій, що з часом запливли землею, з'ясування конструктивних подробиць і деталей, які, можливо, не знайшли віддзеркалення у польових звітах. Крім того, не слід забувати, що такі дослідження, що мають переважно суто науковий інтерес саме через постійне вдосконалення методики здійснення польових археологічних робіт, і тому — далеко не завжди є цікавими з точки зору їх експонування для пересічного відвідувача. Через це дуже часто такі додаткові дослідження завершуються повним консерваційним засипанням відкритих об'єктів.

На підставі наукових звітів про розкопки та інформації про додаткові дослідження і виходячи з принципів анастилоза, розробляються детальні пропозиції стосовно консерва-

Рис. 7. Загальний вигляд з півночі на шарові підвалини оборонного муру та південної башти комплексу Західних воріт. Фото С. Д. Крижицького

Fig. 7. General view from the north on the layered foundations of the defensive wall and the southern tower of the Western Gate complex. Photo by S. D. Kryzhytskyi

ції і, за потреби, встановлюється необхідний ступінь часткової реставрації архітектурно-археологічного об'єкту. Наукова реставрація археологічних об'єктів не повинна виходити за межі необхідності забезпечення збереження розкритих автентичних залишків і відновлення для експозиції планування зруйнованих частин споруди. До того ж, така музейна та наукова організація як НІАЗ «Ольвія» НАН України не має права самостійно здійснювати реставраційні заходи, пов'язані з ліцензуванням робіт та розробкою необхідної проектно-документації, оскільки такі роботи є поза межами статутної компетенції заповідника⁷. Тому можлива лише часткова реставрація окремих об'ємно-просторових фрагментів об'єкту, але тільки в тих випадках, коли є достатньо підстав для створення надійної планувальної реконструкції. Для Ольвії такими об'єктами є переважно житлові будинки елліністичного часу, відкриті у Верхньому, Терасному та Нижньому містах.

Тільки після виконання всіх цих завдань і рецензування вироблених пропозицій доцільно переходити до складання робочого проекту музеєфікації, враховуючи специфіку пам'яток ольвійського городища. Ця специфіка обумовлена насамперед тривалістю існування міста протягом майже цілого тисячоліття, що при-

⁷ Вдалим прикладом здійснення реставраційних робіт на території НІАЗ «Ольвія» слід вважати реставрацію крєпиди кургану Єврисивія та Арети II ст. н. е., з використанням автентичних кам'яних блоків, відкритих під час додаткових досліджень та з частковим поновленням земляного насипу, виконану Київською філією «НДІпроектреконструкція» за цільового фінансування, виділеного НАН України (Серов 2010, с. 20 сл.).

Рис. 8. Консерваційний макет над храмом Зевса на Східному теменосі. Фото А. В. Буйських
 Fig. 8. Conservation model over the temple of Zeus on the Eastern Temenos. Photo by A. V. Buisikh

звело до утворення місцями 5—8-метрових культурних нашарувань та наявністю як материка лесового ґрунту. Перші поселенці одразу отримали змогу використовувати переваги останнього, заглиблюючи свої житла та інші споруди у землю (Крыжицкий 1985, с. 58 сл.), а в подальшому активно використовувати в будівництві потужні поклади лесових глин у вигляді сирцевої цегли або шарових підвалин з використанням золи (Крыжицкий, 1985, с. 89 сл.; 1993, с. 172, рис. 47). Комбінація цих глин з кам'яними конструкціями й створили специфічні умови для сучасних досліджень і подальшого збереження пам'ятки.

Приклад послідовної роботи з архітектурно-археологічними залишками, відкритими в Ольвії, свідчить, що введення архітектурно-археологічного об'єкту, виявленого *in situ*, у експозицію музею просто неба не означає обов'язкового здійснення до цього моменту його музеєфікації, яка може провадитися й набагато пізніше. Загалом об'єкт, що розташований на території заповідника, вважається введеним в музейну експозицію від моменту завершення його археологічного дослідження за умови наявності його інтерпретації та відносної експозиційної збереженості. Такий шлях пройшли фактично усі архітектурно-археологічні об'єкти, що зараз експонуються в заповіднику. Тому практичний досвід останніх десятиліть свідчить, що методику підготовки наукового паспорту археологічно-архітектурної споруди, розроблену на базі архітектурно-будівельних залишків, що експонуються в НІАЗ «Ольвія» НАН України, цілком можна вважати універсальною.

Науковий паспорт архітектурно-археологічної споруди містить наступні позиції: коротка загальна характеристика ділянки і коротка

історія археологічних досліджень; основні публікації архітектурно-будівельних залишків та їх загальні плани; висновок про те, які споруди або їх частини були вибрані як найбільш пріоритетних для експонування; інформація про попередні реабілітаційні заходи; натурні обміри автентичних будівельних залишків; рекомендації щодо подальшої музеєфікації об'єкта експонування. Вулиці, деталі благоустрою (кам'яні вимостки, водогони відкритого та закритого типів, цистерни, колодязі) та основні споруди — культові будівлі (вівтарі та храми, міські святилища), житлові будинки, стіни і башти захисних споруд тощо. Кожен об'єкт і його складові (будинки, окремі приміщення, підвали, кам'яні мури, сходи, дверні отвори, перекриття) фотографуються з однієї або кількох позицій, описуються, наводяться їх натур-

Рис. 9. Консерваційний засип керамікою фундаментних траншей храму Аполлона Лікаря на Західному теменосі. Фото А. В. Буйських

Fig. 9. Conservation filling up with ceramics of the foundation trenches of the Apollo the Physician temple on the Western Temenos. Photo by A. V. Buisikh

Рис. 10. Головний вівтар на Східному теменосі (1); східчастий вівтар на Західному теменосі після консервації (2). Фото С. Д. Крижицького

Fig. 10. The main altar on the Eastern Temenos (1); stepped altar on the Western Temenos after conservation (2). Photo by S. D. Kryzhytskyi

ні виміри. Натурні характеристики мурувань зведені у табличну форму. Комплекс перелічених заходів дає змогу отримати уявлення про реальний стан археологічних об'єктів на момент складання паспорту в межах Верхнього та Нижнього міста відповідно до розкопів, на яких роботи не ведуться, та діючих розкопів, споруди на яких потребують поточної консервації (Крижицький 2001, с. 30).

У 2010 р., базуючись на практичному опрацюванні проведених конкретних заходів та у поєднанні з теоретичним обґрунтуванням, накопичений досвід музеєфікації в НІАЗ «Ольвія» НАН України було вирішено втілити у фундаментальну наукову розробку. Головна мета такої розробки полягала у здійсненні обліку архітектурно-археологічних споруд Верхнього міста — на ділянках I (И); Північний за-

хід; Східний та Західний теменоси; Центральний квартал та Агора; Гімнасій; Західні ворота; частина будинку елліністичного часу та куртина оборонного муру (розкоп Р-19); ділянка північного оборонного муру римської цитаделі; башта та частина оборонної куртини на Заячій балці; перистильний будинок та куртина оборонного муру (розкоп М); споруда римського гарнізону (розкоп Л), внутрішній двір споруди (розкоп Л-1); п'ять будинків, пов'язаних із функціонуванням римського гарнізону, два будинки I ст. н. е., храм Афродіти IV ст. до н. е. (розкоп Р-25). Написання наукових паспортів передбачало також детальну характеристику споруд та розробку загальних рекомендацій щодо необхідних заходів консервації, оскільки деякі з них, такі як деякі житлові будинки на Центральному кварталі, башта на Заячій балці та споруда на ділянці Л потребують першочергових консерваційно-реставраційних заходів. Створення загального Реєстру архітектурно-будівельних пам'яток по всьому городищу дозволить поставити всі відкриті споруди на облік та буде сприяти їх збереженню шляхом здійснення системного моніторингу стану нерухомих пам'яток. Загалом, складання Реєстру є подальшим вдосконаленням джерелознавчої бази античного періоду давньої історії на теренах України. До того ж, методи і засоби, розроблені в процесі роботи, можуть бути використані під час проведення аналогічних робіт, зокрема, рекомендацій щодо необхідних заходів з музеєфікації і консервації на інших античних пам'ятках.

Саме тому створення зведеної бази даних нерухомих об'єктів, відкритих в Ольвії, видається вкрай необхідним, зважаючи на значну кількість останніх. Крім того, за час існування нерухомих об'єктів після їхніх розкопок (найдавніші з яких виникли ще на початку ХХ ст.) в експозиції НІАЗ відбулись певні зміни, зокрема, внаслідок руйнівних процесів, що й обумовлює необхідність здійснення системного моніторингу. Складання Реєстру дозволяє також уточнювати облік пам'яток і сприяє системній організації проведення музеєфікації та першочергових ремонтних робіт. За результатами науково-дослідних розробок останніх років у Реєстрі лише по Верхньому місту зафіксовано сучасний стан архітектурно-будівельних залишків більше 70-и різночасових будівельних комплексів. Це — захисні стіни, ворота та башти, храми та вівтарі, житлові будинки, адміністративні та торговельні споруди, що розташовані на 20 ділянках Верхнього міста Ольвії.

Насамкінець слід підкреслити, що крім вказаних ділянок у Верхньому місті, які включені до реєстру, в Ольвії є ще низка об'єктів в Терасній частині та в Нижньому місті (не враховуючи численні зачищені будівельні конструкції на частково затопленому кліфі), де збереглися будівельні залишки. Це обумовило необхідність продовжити створення Реєстру нерухомих пам'яток по всьому Ольвійському городищу, що дасть змогу охопити щорічним моніторингом всього комплексу нерухомих пам'яток просто неба. Тому позитивний досвід створення Реєстру нерухомих пам'яток в НІАЗ «Ольвія» НАН України, з огляду на його успішну апробацію, цілком можна поширити і на інші музеєфіковані археологічні пам'ятки України⁸.

- Альтшуллер, Б. Л., Постникова, О. Н. 1987. Методические проблемы долговременного сохранения каменных архитектурно-археологических памятников. *Методические основы охраны и использования памятников археологии*. Москва, с. 25-34.
- Беляев, О. С., Кудренко, А. І. 1994. Про методику консервації і реставрації кам'яних залишків. *Археологія*, 2, с. 103-111.
- Беляев, А. С., Росохацкий, А. А. 1999. Консервация строительных объектов в Тире в 1997—1998 гг.: итоги и перспективы. *Охрана и исследования памятников археологии в Одесской области*. Одесса, 1, с. 52-58.
- Буйських, А. В. 2019. Сучасні археологічні відкриття в Національному історико-археологічному заповіднику «Ольвія» НАН України. *Вісник НАН України*, 9, с. 30-36.
- Буйських, А. В., Біляев, О. С., Крутілов, В. В. 2016. З досвіду консерваційно-реставраційних робіт в Національному історико-археологічному заповіднику «Ольвія» НАН України. *Археологія*, 1, с. 118-125.
- Буйських, А. В., Шеїн, С. С., Шевченко, Т. М. 2017. НІАЗ «Ольвія» НАН України: завдання та перспективи наукових досліджень Відділу археології Нижнього Побужжя. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Північне*

⁸ На території античної Тіри (м. Білгород-Дністровський, Одеська обл.), зокрема впродовж останніх десятиліть вже здійснювалася низка консерваційно-реставраційних заходів з урахуванням практичного та теоретичного досвіду, отриманого в НІАЗ «Ольвія», див. наприклад: Беляев, Росохацкий 1999, с. 52 сл.

- Причорномор'я за античної доби (на пошану С. Д. Крижицького)*. Київ: ІА НАН України, с. 257-263.
- Крапивина, В. В. 2001. Ольвія: проблеми охорони та археологічні дослідження. *Археологія*, 4, с. 4-19.
- Крапивина, В. В. 2005. К проблеме сохранения и музеефикации земляных сооружений. *Античный город: проблемы сохранения архитектурно-археологических комплексов*. Материалы I международного colloquium. Керчь, с. 44-45.
- Крапивина, В. В. 2007. О концепции музеефикации античной Ольвии. *Античный город: проблемы сохранения архитектурно-археологических комплексов*. Материалы II международного colloquium. Керчь, с. 24-26.
- Крыжицкий, С. Д. 1971. *Жилые ансамбли древней Ольвии IV—II вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Крыжицкий, С. Д. 1985. *Ольвия. Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов*. Киев: Наукова думка.
- Крыжицкий, С. Д. 1993. *Архитектура античных государств Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.
- Крижицький, С. Д. 2001. Перспективи дослідження і збереження архітектурно-будівельних залишків Ольвії. *Археологія*, 4, с. 19-35.
- Лосицкий, Ю. Г. 1987. Полевая консервация архитектурно-археологических памятников Крыма. *Методические основы охраны и использования памятников археологии*. Москва, с. 139-143.
- Серов, Ю. Н. 2010. Реабилитация крепиды кургана Еврисивия и Ареты в Национальном историко-археологическом заповеднике «Ольвия». *Проблемы истории, филологии, культуры*, 3, с. 20-36.
- Славин, Л. М. 1940. Отчет о раскопках в Ольвии в 1935 и 1936 гг. I. Раскопки северо-восточной части Верхнего города (раскоп И). В: Ячменев, Н. И. (ред.). *Ольвия*. Т. 1. Киев: АН УССР, с. 9-48.
- Славин, Л. М. 1975. Кварталы в районе ольвийской агоры (раскопки 1961—1970 гг.). В: Крыжицкий, С. Д. и др. (ред.). *Ольвия*. Киев: Наукова думка, с. 5-50.
- Фармаковский, Б. В. 1906. Раскопки в Ольвии. *Отчет археологической комиссии за 1903 год*. Санкт-Петербург, с. 2-20.
- Фармаковский, Б. В. 1929. *Раскопывания Ольвии р. 1926*. Одеса: історико-археологічний музей.
- Федоров-Давыдов, Г. А., Булатов, Н. М. 1987. Археологические музеи-заповедники (проблемы и перспективы). *Методические основы охраны и использования памятников археологии*. Москва, с. 111-119.
- Шеїн, С. С. 2018. Основні напрямки та перспективи розвитку НІАЗ «Ольвія» НАН України. *FORUM OLVICUM II: Пам'яті В. В. Крапивіної (до 150-річчя дослідження Ольвії)*, 4—6 травня 2018 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 20-22.

Надійшла 22.03.2020

С. Д. Крыжицкий ^{†1}, С. С. Шеин², А. В. Буйских³

¹ Член-корреспондент НАН Украины

² Исполняющий обязанности директора Национального историко-археологического заповедника «Ольвия» НАН Украины, olbio1111@ukr.net

³ Доктор исторических наук, заместитель директора Института археологии НАН Украины, ORCID 0000-0001-7233-1288, abujskikh@ukr.net

РЕЕСТР НЕДВИЖИМЫХ ПАМЯТНИКОВ ВЕРХНЕГО ГОРОДА ОЛЬВИИ: ОПЫТ НАУЧНОЙ ПАСПОРТИЗАЦИИ

Статья освещает предысторию создания обобщающего Реестра недвижимых архитектурно-археологических памятников, раскопанных в Ольвии в течение более чем ста лет. Спорадические работы, направленные на ремонт и частичную консервацию отдельных сооружений, с начала 1980-х гг. приобрели относительно регулярный характер и создали необходимую базу для проведения системных мероприятий по музейфикации археологических объектов. Необходимость охраны и дальнейшего изучения археологических памятников Ольвии привели к необходимости создания научного Реестра всех недвижимых объектов, раскопанных на территории городища — в Верхнем, Террасном и Нижнем городе.

С этой целью была разработана единая методика, включающая следующие характеристики:

- краткую историю археологических исследований и проводившихся реставрационно-консервационных мероприятий;
- оценку современного состояния каждого объекта;
- рекомендации по его археологическому исследованию в случае такой необходимости;
- подробные натурные обмеры сохранившихся сооружений и их частей;
- рекомендации по необходимым археологическим исследованиям и приоритетности выбора объекта для экспонирования в том случае, если в результате раскопок в натуре было оставлено несколько объектов неравной степени сохранности.

С использованием такой методики, начиная с 2010 г., были созданы научные паспорта на более чем 70 строительных комплексов, расположенных на 20 раскопах Верхнего города. Учитывая универсальность предложенной методики и успешную апробацию в НИАЗ «Ольвия» НАН Украины, ее можно применять для паспорттизации архитектурно-археологических объектов в других археологических музеях и заповедниках Украины.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Ольвия Понтийская, реестр, жилые дома, теменос, храм, музейфикация, паспорттизация.

Serhii D. Kryzhytskyi ^{†1}, Serhii S. Shein², Alla V. Buisikh³

¹ Corresponding Member of the NAS of Ukraine

² The Officer-in-charge of the National Historical and Archaeological Reserve “Olbia” of the NAS of Ukraine, olbio1111@ukr.net

³ D.Sc., Deputy Director of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, ORCID 0000-0001-7233-1288, abujskikh@ukr.net

REGISTRY OF REAL ESTATE MONUMENTS OF THE UPPER CITY OF OLBIA: EXPERIENCE OF SCIENTIFIC PASSPORTIZATION

The article covers the background to the creation of a generalized Register of immovable architectural and archaeological sites excavated in Olbia for more than a hundred years. Sporadic work aimed at repairing and partial preservation of individual structures since the early 1980-ies acquired a relatively regular nature and created the necessary base for systematic measures of the museumification of archaeological sites. The need to protect and further study of the archaeological sites of Olbia led to the need of creation a scientific register of all immovable objects excavated on the territory of the ancient settlement — in the Upper, Terraced and Lower cities.

For this purpose, a unified methodology was developed, including the following characteristics:

- a brief history of archaeological research, restoration and conservation activities;
  - assessment of the current state of each object;
  - recommendations on its archaeological investigation, if necessary;
  - detailed field measurements of the preserved structures and their parts;
  - recommendations on the necessary archaeological investigations and the priority of selecting an object for exhibiting
- if, as a result of excavations, several objects of unequal conservation level were left.

Using this technique, starting in 2010, scientific passports were created for more than 70 construction complexes located at 20 excavations in the Upper City. Given the universality of the proposed methodology and the successful testing at the Reserve “Olbia” of the National Academy of Sciences of Ukraine, it can be used to certify architectural and archaeological sites in other archaeological museums and nature reserves of Ukraine.

К е у w o r d s: Olbia Pontica, registry, residential buildings, temenos, temple, museumification, passportization.

References

- Altshuller, B. L., Postnikova, O. N. 1987. Metodicheskie problemy dolgovremennogo sochraneniia kamennykh arkhitekturno-arkheologicheskikh pamiatnikov. *Metodicheskie osnovy okhrany i ispolzovaniia pamiatnikov arkheologii*. Moskva, p. 25-34.
- Beliaev, O. S., Kudrenko, A. I. 1994. Pro metody konservatsii i restavratsii kamianykh zalyshkiv. *Arheologia*, 2, p. 103-111.
- Beliaev, A. S., Rosokhatskii, A. A. 1999. Konservatsiia stroitelnykh ob'ektov v Ture v 1997-1998 gg.: itogi i perspektivy. *Okhrana i issledovaniia pamiatnikov arkheologii v Odesskoi oblasti*. Odessa, 1, p. 52-58.
- Buiskikh, A. V. 2019. Suchasni arkheologichni vidkryttia v Natsionalnomu istoryko-arkheologichnomu zapovidnyku "Olviia" NAN Ukrainy. *Visnyk NAN Ukrainy*, 9, p. 30-36.
- Buiskikh, A. V., Biliaev, O. S., Krutilov, V. V. 2016. Z dosvidu konservatsiino-restavratsiinykh robot v Natsionalnomu istoryko-arkheologichnomu zapovidnyku "Olviia" NAN Ukrainy. *Arheologia*, 1, p. 118-125.
- Buiskikh, A. V., Shein, S. S., Shevchenko, T. M. 2017. NIAZ „Olviia” NAN Ukrainy: zavdannia ta perspektyvy naukovykh doslidzhen Viddilu arkheologii Nyzhnioho Pobuzhzhia. In: Gavryliuk, N. O. et al (eds.). *Pivnichne Prychornomia za antychnoi doby (na poshanu S. D. Kryzhitskogo)*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, p. 257-263.
- Krapivina, V. V. 2001. Olviia: problemy okhorony ta arkheolohichni doslidzhennia. *Arheologia*, 4, p. 4-19.
- Krapivina, V. V. 2005. K probleme sokhraneniia i muzeifikatsii zemlianykh sooruzhenii. *Antichnyi gorod: problem sokhraneniia arkhitekturno-arkheologicheskikh kompleksov*. Materialy I mezhdunarodnogo kollokviuma. Kerch, p. 44-45.
- Krapivina, V. V. 2007. O kontseptsii muzeifikatsii antichnoi Olvii. *Antichnyi gorod: problem sokhraneniia arkhitekturno-arkheologicheskikh kompleksov*. Materialy II mezhdunarodnogo kollokviuma. Kerch, p. 24-26.
- Kryzhitskii, S. D. 1971. *Zhylye ansambli drevnei Olvii IV-II vv. do n. e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Kryzhitskii, S. D. 1985. *Olviia. Istoriograficheskoe issledovanie arkhitekturno-stroitelnykh kompleksov*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kryzhitskii, S. D. 1993. *Arkhitektura antichnykh gosudarstv Severnogo Prichernomoriia*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kryzhitskii, S. D. 2001. Perspektivy doslidzhennia i zberezheniia arkhitekturno-budivelnykh zalyshkiv Olvii. *Arheologia*, 4, p. 19-35.
- Lositskii, Yu. G. 1987. Polevaiia konservatsiia arkhitekturno-arkheologicheskikh pamiatnikov Kryma. *Metodicheskie osnovy okhrany i ispolzovaniia pamiatnikov arkheologii*. Moskva, p. 139-143.
- Serov, Yu. N. Reabilitatsiia krepdy kurgana Evrisivii i Arey v Natsionalnom istoriko-arkheologicheskomy zapovednyku "Olviia". *Problemy istorii, filologii, kultury*. 2010, 3, p. 20-36.
- Slavin, L. M. 1940. Otchet o raskopkakh v Olvii v 1935 i 1936 gg. 1. Raskopki severo-vostochnoi chasti verkhnego goroda (raskop I). N. I. Iachmenev (ed.). *Olviia*. Vol. 1. Kyiv: AN USSR, p. 9-48.
- Slavin, L. M. 1975. Kvartaly v raione olviiskoi agory (raskopki 1961-1970 gg.). In: Kryzhitskii, S. D. et al (eds.). *Olviia*. Kyiv: Naukova dumka, p. 5-50.
- Farmakovskii, B. V. 1906. Raskopki v Olvii. *Otchet arkheologicheskoi komissii za 1903 god*. Sankt-Peterburg, p. 2-20.
- Farmakovskii, B. V. 1929. *Rozkopuvanniia Olbii r. 1926*. Odesa: istoryko-arkheologichni muzei.
- Fedorov-Davydov, G. A., Bulatov, N. M. 1987. Arkheologicheskie muzei-zapovedniki (problemy i perspektivy). *Metodicheskie osnovy okhrany i ispolzovaniia pamiatnikov arkheologii*. Moskva, p. 111-119.
- Shein, S. S. 2018. Osnovni napriamky ta perspektivy rozvytku NIAZ "Olviia" NAN Ukrainy. *FORUM OLBICUM II: Pamiati V. V. Krapivinoi (do 150-richchia doslidzhennia Olvii)*, 4-6 travnia 2018 r. Mykolaiv: Lukomorie, p. 20-22.